

Nedim Tan^{*}, Nazire Kırmızı^{**}

Abdülkâdir Geylânî ve İbnü'l-Arabî'ye Nispet Edilen Bir Metin: *Gavsîyye* Risâlesi Hakkında Bir Literatür Değerlendirmesi

Öz: *Gavsîyye*, tasavvuf tarihinde Abdülkâdir Geylânî ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye atfen tanınmış küçük bir risâledir. Tasavvuf kavramlarını insân-ı kâmil fikri çerçevesinde işleyişi dolayısıyla dikkat çeken *Gavsîyye*, XIV. yüzyıldan itibaren tercüme ve şerh konusu edilmiş, özellikle Hindistan ve Osmanlı kültür coğrafyalarında yaygınlık kazanmıştır. Nazarî bir sistematğin işlenmediği, daha çok tarikat merkezli duyarlılıkların yansıdığı bu metinler kavramsal açıdan çok yönlü bir içerik sunarlar. Diğer taraftan *Gavsîyye*'nin Abdülkâdir Geylânî'ye atfedilmesine dönük farklı kabullere erken dönemlerden itibaren rastlanılmaktadır. Bu itirazlar, genel olarak şathiye kavramına yüklenen anlamlarla ilgili gözükmekte olup XIX. yüzyıl sonunda çeşitli polemiklerin doğmasına sebep olmuştur. Bu makalede *Gavsîyye*'ye ilişkin görüşlere değinilmiş, Osmanlı ve Hint kültür coğrafyalarında yazılan Farsça ve Türkçe şerhler hakkında literatür bilgisi verilmiş, eser etrafında ortaya çıkan akademik görüşler değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gavsîyye, Abdülkâdir Geylânî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Şerh, Tasavvuf Tarihi Literatürü

Remarks on A Text Attributed To 'Abd Al-Qâdir al-Jilânî and Ibn al-'Arabi: A Literary Survey on The Epistle of *al-Ghawthiyya*

Abstract: *al-Ghawthiyya* is a small epistle which is known for its being attributed to 'Abd al-Qâdir Jilânî and Ibn al-'Arabi. It is well-known for the fact that it constructs Sufi terminology around the idea of the of the perfect man. Since the XIVth century, it has been translated and commented upon, and become widely read in the Indian and Ottoman cultural geographies. These texts, which reflect sensitivities of the sufi orders rather than indicating accumulation of theoretical reflection, are quite flexible in their conceptual paradigm. Furthermore, one may trace, up to the earlier periods, objections against attribution of *al-Ghawthiyya* to 'Abd al-Qâdir Jilânî. These objections seem to be mostly related to the concept of the shath and they resulted in emergence of various polemical debates in XIXth century. In this article, I provided an outline of debates concerning *al-Ghawthiyya*, information about Persian and Turkish commentaries on it, in Ottoman and Indian cultural geographies and examined scholarly interpretations about the nature of this epistle.

Keywords: *al-Ghawthiyya*, 'Abd al-Qâdir al-Jilânî, Muhyi ad-din Ibn al-'Arabi, Commentary, Sufi Literature

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (nedim.tan@marmara.edu.tr). Bu makale danışmanlığımı üstlenmiş olduğum "Gavsîye Risâlesi Tercüme ve Şerhleri Literatürü" başlıklı yüksek lisans tezinden hareketle içerik ve yorum bakımından çeşitli tasarruflarda bulunularak üretilmiştir.

** Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni (nazirebaytas@gmail.com)

Giriş

Gavsıyye Risâlesi, ulaşılabilen yazma nüshalarına göre XIV. yüzyıldan itibâren günümüze kadar sûfi çevreler içerisinde yaygın olarak muhâtap bulmuş, daha çok Farsça ve Türkçe tercüme ve şerhleri ile tanınmış bir metindir. İçeriği ve üslubunun yanı sıra kime ait olduğuna ilişkin farklı görüşlerle de gündeme gelen bu risâle, hacim bakımından gayet kısa olmasına karşılık Allah-insan ilişkisini fenâ, fakr ve aşk gibi kavramlar üzerinden sunması ve tasavvufun bazı temel meseleleri hakkında doğrudan vurgular içeren cümleler barındırması sebebiyle yüzyıllar boyu ilgi görmüştür. *Gavsıyye*'nin¹ üslup özelliği genel olarak *ilhâm*, *vâridât*, *müşâhede*, *mükâşefe*, özel olarak da İbnü'l-Arabî ile tasavvuf ıstılahları arasına giren *fehvânîyye* gibi kavramlarla ifade edilmiştir. Bu kavramların ortak noktası kulun Allah ile ilişkisinde O'nu iştiraki ya da Allah'ın kula hitabı gibi manaları içeriyor oluşudur.² Özellikle Hindistan ve Osmanlı kültür coğrafyalarında Abdülkâdir Geylânî (ö. 561/1166) ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye (ö. 638/1240)³ atfen okunan *Gavsıyye*, tercüme ve şerhler kanalıyla önemli bir yazılı birikime kaynaklık etmiştir. Diğer yandan metnin *ilhâm* ve *vâridât* türüne örnek sayılabilecek bir üslup taşıması çeşitli tartışmaları beraberinde getirmiş, metne ilişkin tasavvufî kabuller hem tarih hem de inanç ilkeleri yönünden sorgulanarak bu çerçevede çeşitli reddiyeler kaleme alınmıştır. Bu makalede tasavvuf tarihi literatürü çalışmalarına bir katkı sağlamak amacıyla *Gavsıyye*'ye dönük ilginin tarihi ve bu ilgiden kaynaklanan metinler üzerinde durulacak, risâle hakkındaki görüşler değerlendirilecek, Hint ve Osmanlı kültür coğrafyalarındaki tercüme ve şerhlere değinilecek, böylece *Gavsıyye*'ye ilişkin mevcut bilgi birikimi sunularak konu yeni tespitler çerçevesinde zenginleştirilecektir.

Klasik Dönemde *Gavsıyye*'nin İçeriğine İlişkin Görüşler

Klasik ve modern kaynaklarda yer yer birbirinden farklılaşan Abdülkâdir Geylânî anlatıları bulunmakta olup onun hayatı ve faaliyetlerine ilişkin çeşitli kabuller ortaya konmuştur. Meseleye Hanbelî gelenek ve ehl-i hadisin öncelikleri çerçevesinde yaklaşan kaynaklar, genellikle Abdülkâdir Geylânî'yi zâhid, vâiz, muhaddis

- 1 *Gavsıyye Risâlesi*'ni yazı boyunca *Gavsıyye* şeklinde kullanacağız. Ancak bu kullanım tasavvuf tarihi açısından Hindistan bölgesinde ortaya çıkmış olan ve senkretik özellikler gösteren Şüttâriyye tarikatının *Gavsıyye* kolu ile karıştırılmamalıdır. Bkz. K. A. Nizâmî, "Gavsıyye", *DİA*, XIII, s. 404.
- 2 Makalede detaylarına girmeyeceğimiz bu kavramlar üzerinden *Gavsıyye*'nin örneklenirilmesi için bkz. Süleyman Uludağ, "Hitap", *DİA*, XVIII, s. 163; M. Mustafa Çakmakhoğlu, *İbn Arabî'de Ma'rîfetin İfadesi*, İstanbul: İnsan, 2007, 194-236, 402-405; Muhammed Nür el-Arabî, *Muhyiddin İbn Arabî'nin Gavsıyye Risâlesi Şerhi* (haz. Mahmut Kanık), İstanbul: İz, 2009, s. 27-29.
- 3 İki sûfi arasındaki irtibat için bkz. Adalet Çakır, *Mehmed Rif'at Efendi'nin Nefhatü'r-riyâzi'l-âliye'sinde Abdülkâdir-i Geylânî ve Kâdirîlik*, İstanbul: İSAM, 2012, I, s. 360-382.

ve sıkı bir Hanbelî takipçisi olarak tasvir ederler.⁴ Buna karşılık sûfi muhayyilede Abdülkâdir Geylânî, zâhid ve vâiz kimliğine ilâveten menkubelere konu olan kerâmet ve tasarrufların sahibi büyük bir velî olarak bilinmekte, pîr kimliği dolayısıyla müridleri ve muhibleri tarafından kendisine teveccüh gösterilerek hakikate ulaşma vesilesi sayılmaktadır.⁵ Abdülkâdir Geylânî hakkında ortaya çıkan bu anlatım tarzları, *Gavsîyye*'nin algılanışına da yansımıştır. Bir yandan risâlenin muhtevaca şerîata muhâlif birtakım ifadeler içerdiği, dolayısıyla bu risâlenin Abdülkâdir Geylânî gibi şerîata bağlı bir sûfiye ait olamayacağı ileri sürülmüş, diğer yandan velâyet mertebesiyle irtibatlandırarak *Gavsîyye*'deki muhtevânın ısrarla Abdülkâdir Geylânî'ye âit olduğu söylenmiştir.⁶ Tespitlerimize göre *Gavsîyye* şerhlerinin gerek eserin muhtevâsı gerekse âidiyeti hakkında bu türlü bir tartışma içermemesine karşılık, modern öncesi dönemde metnin mâhiyetine ilişkin çeşitli soruların ortaya çıktığı ve XIX. yüzyılda bu soruların polemik düzeyine ulaştığı görülmektedir. İlk dönemde Abdülkâdir Geylânî'nin şathiye türü sözlerinin nasıl anlaşılacağına, daha sonrasında ise ilâhî hitâbın kul tarafından nasıl idrâk edilebileceğine dönük olarak ortaya çıkan sorular, son dönemde *Gavsîyye*'nin dine aykırı bir inanç ortaya koyup koymadığı tartışmasına evrilmiştir. Ulaşılabilen örnekler sınırlı olsa da şerhlerden bağımsız bir içerik ortaya çıktığı için bu görüşleri müstakil bir başlık altında ele almayı uygun gördük.

Tespit edilebildiği kadarıyla *Gavsîyye*'nin mâhiyetine ilişkin soruların rastlandığı en eski metin Ebu'l-Ferec el-Vâsıtî'nin⁷ (ö. 744/1343) *Tiryâku'l-muhibbîn* adlı

- 4 Hanbelî geleneğin temsilcileri özellikle İbnü'l-Arabî sonrası tasavvuf dilini çoğunlukla dışlamalarına bağlı olarak önemli süfiler hakkında daha çok zühd ve vaaz merkezli bir tasvirde bulunup onların tarihatlarda anlaşıldığı şekliyle insân-ı kâmil olma niteliklerini geri plana atmalarıyla ve hattâ bu yöndeki menkûbe ve kavramlaştırmaları tenkit etmeleriyle öne çıkarlar. Burada detaylandırmayacağız bu konu hakkında bkz. George Makdisi, *İslâm'ın Klasik Çağında Din, Hukuk, Eğitim* (çev. H. Tuncay Başoğlu), İstanbul: Klasik, 2007, s. 165-200.
- 5 Hanbelî tabakatlarında yer alan içerikle tarikat hafızasının dayandığı metinler arasındaki bu farklılığın nitelikleri müstakil bir çalışma konusudur. Örnek olarak klasik kaynaklara dayanan şu iki derlemenin tarihi kökenleri bakımından birbirine oldukça zıt düşen perspektiflerini verebiliriz. Bkz. Seyfullah Erdoğan, *Abdülkâdir Geylânî Hayat ve Menkubeleri*, Konya: Mercan Kitap, 2014; M. İhsan Cihan Çelik, *Abdülkâdir Geylânî (k.s.) Hayatı ve Menkubeleri*, İstanbul: Yasin, 2015. Konunun tasavvuf açısından nasıl anlaşılması gerektiğine ilişkin kapsamlı bir okuma için bkz. Çakır, *Abdülkâdir-i Geylânî ve Kâdirilik*, I, s. 178-186.
- 6 Nitekim Abdülkâdir Geylânî'nin şathiye tarzı sırlı sözleri, sahip bulunduğu tasavvufî mertebeye açısından değerlendirilmiş, erdiği mârifetin bir ifâdesi olarak anlaşılmaya çalışılmıştır. Bkz. Çakır, *Abdülkâdir Geylânî ve Kâdirilik*, I, s. 110-112, 371-375.
- 7 Abdurrahman Ebu'l-Ferec el-Vâsıtî, 1273 yılında doğmuş, 1343 yılında Bağdad'da vefat etmiştir. Ahmed b. İbrâhim el-Fârûsî'den (ö. 694/1294) Rifâiyye hırkası giymiştir. Vâsıtî, *Tiryâku'l-muhibbîn* adlı eserinde Ahmed er-Rifâî'nin menkubelerini kaleme almıştır. Bkz. Ebu'l-Ferec el-Vâsıtî, *Tiryâku'l-muhibbîn fî tabakâti hırkati'l-meşâyihî'l-ârifîn*, Kahire: Matbaatü'l-Behiyye, 1305/1887; Mustafa Tahralı, "Ahmed er-Rifâî", *DİA*, II, s. 130. Bu başlık altında *Tiryâku'l-muhibbîn* ve *el-Hakku'z-zâhir* isimli kaynaklara

eseri olup bu eserinde Vâsîtî, Şeyhü'l-Bereke Muhammed b. Ali b. İdrîs el-Ba'kûbî'ye⁸ bu konunun sorulduğunu aktarır. İlgili soru, “asılsız iddia sahiplerinin üslubunu yansıtan ve şeriatın sınırları dışına çıkan şathiye nitelikli sözlerin” Geylânî'ye nispet edilmesi hakkındadır ve verilen örneklerin bir kısmı *Gavsıyye*'dendir. Şeyhü'l-Bereke bu soru üzerine kendisiyle uzun süre birlikte yaşadığı Geylânî'den bu türlü sözlerin asla ortaya çıkmadığını, bilakis onun her tavrında şeriata uygun davrandığını söyleyerek ilgili sözleri aktaranların yanlışlık içinde olduğunu vurgular.⁹ Bu kayıt, *Gavsıyye* bağlamında Abdülkâdir Geylânî'nin kişiliği ile şathiye tarzı sûfî sözlerini bir araya getirmekten –muhtemelen tasavvufî sebeplerle– kaçınan tavrın erken dönemlerde mevcut olduğunu göstermektedir. Ancak aynı dönemde –aşağıda değineceğimiz üzere– Hindistan coğrafyasının tanınmış sûfilerinden Gîsûdirâz'ın (ö. 825/1422) *Gavsıyye* üzerine bir şerh yazması sûfiler içerisinde bu konuda farklı üslupların varlığını ortaya koymaktadır.

Konuya ilişkin bir başka örnekle İmâm Rabbânî'nin (ö. 1034/1624) *Mektûbât*'ında karşılaşılır. Hâşim el-Kışmî (ö. 1041/1631),¹⁰ İmâm Rabbânî'ye gönderdiği bir mektupta sûfilerin Hak kelâmını işitmelerinin ve O'nunla konuşmalarının ne anlama geldiğini *Gavsıyye*'yi örnek göstererek sorar. İmâm Rabbânî verdiği cevapta doğrudan *Gavsıyye*'yi konu almaksızın genel olarak ilhâmât, vâridât, fehvânî hitap konularını izah etmeye çalışır. Hak ile böyle bir konuşma türünün gerçek olduğunu ancak bu türlü iddialarla ortaya çıkanların bazen doğru yolda olmadıklarını vurgulayarak konuya uzlaştırıcı bir bakış açısıyla yaklaşan İmâm Rabbânî, söz konusu işitme fiilinin doğrudan ses ve harflerle biçimlenmiş bir işitme şeklinde değil işitildiği varsayılan kelâmın mânâsının ruhsal olarak algılanıp misâl âleminde ses ve harflere büründürülmek sûretiyle lafzî kelâm şeklinde mümkün olacağını belirterek meseleyi açıklamaktadır. Bu mektuptan anlaşıldığı kadarıyla İmâm Rabbânî ve çevresi tarafından *Gavsıyye*'nin varlığı bilinmekte ve metin Abdülkâdir Geylânî'ye

Dilaver Güner'in çalışmalarındaki atıflar dolayısıyla ulaşarak konuyu genişletme imkanı bulduk. Bkz. Abdülkâdir Geylânî, *Risâleler* (haz. Dilaver Güner), İstanbul: İnsan, 2013, s. 64-65; Dilaver Güner, *Abdülkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul: İnsan, 2013, s. 124-127.

8 Bu zât Abdülkâdir Geylânî'nin yakın çevresinden Ali b. İdrîs el-Ba'kûbî'nin (ö. 619/1222) oğullarındandır. Ba'kûbî nisbesi Ya'kûbî şeklinde de okunmuştur, ancak doğrusu Ba'kûbî olmalıdır. Bkz. Abdülkerim b. Muhammed es-Sem'ânî, *el-Ensâb* (thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimi vd.), Haydarâbad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1962, II, s. 265. Nitekim Ali b. İdrîs üzerine bu nisbeyi dikkate alan bir çalışma da bulunmaktadır. Bkz. Cemâleddin Fâlih el-Geylânî, *Ebû İdrîs el-Ba'kûbî –Zâhidu Ba'kûba*, Bağdad: Dâru Ahmer, 1999.

9 Vâsîtî, *Tiryâku'l-muhibbin*, s. 55. Ancak Vâsîtî diğer taraftan Geylânî'nin “ayağım bütün Allah velîlerinin boynu üzerindedir” sözünü şathiye olarak ele alacaktır. Bkz. Çakır, *Abdülkâdir Geylânî ve Kâdirilik*, I, s. 144.

10 İmâm Rabbânî'nin halifelerindendir. Hayatı ve eserleri için bkz. Necdet Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul: İnsan, 2005, s. 48.

atfedilmektedir. Şer'at sınırları dışında kalan ya da kalması muhtemel her mesele-
nin ıslâh ve tâdilini misyon edinen İmam Rabbânî, *Gavsîyye*'nin âdiyeti hakkında
herhangi bir şüphe, üslûbu ve muhtevâsına ilişkin açık bir sakınca ileri sürmemiş
gözükmektedir.¹¹

Sonraki yüzyıllarda *Gavsîyye*'nin âdiyeti meselesi ve içeriği reddiye literatü-
rünün konusu olacaktır. Nitekim Ali b. Muhammed el-Karamânî¹² *el-Hakku'z-zâhir*
adlı eserinde Abdülkâdir Geylânî'yi asrının büyük sûfilerinden ve mücâhede ehli
bir zât olarak tasvir ettikten sonra polemikçi bir üslup takınarak torunlarından ve
takipçilerinden bazı kimselerin kendine âit olmayan küfür içerikli birtakım sözleri
ona isnat ettiğini, ancak Abdülkâdir Geylânî'nin onların bu ithamlarından hâl ve
sözleriyle uzak olduğunu belirtir. Ayrıca *Gavsîyye*'den alıntılar yaparak bu risâleyi
Abdülkâdir Geylânî'nin torunu Abdüsselâm'ın¹³ uydurduğunu ve bu risâlenin iti-
kadı bozan, küfür içerikli, bâtil sözler içerdiğini aktarır.¹⁴ Karamânî'nin, Abdülkâ-
dir Geylânî'nin vâiz, zâhid ve Hanbelî yönüne vurgu yaparak onun menkıbelere
konu olan kişiliğini reddetmesi ve ona atfedilen şathiye türünden sözlerin hiçbir
şekilde kendisine âit olmadığını ileri sürmesine karşılık XIX. yüzyıl Şâzelî sûfile-
rinden Muhammed Mekki İbn Azzûz¹⁵ (1853-1915) Karamânî'nin bu eleştirilerine

- 11 İmâm Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi* (çev. T. Hakan Alp vd.), İstanbul: Yasin yay., 2010, III, s. 492-494. Bu mektuptaki ana fikir şu satırlardadır: "Tam mârifet sahibi olan ârifin, her mertebenin hükmünü diğerinden ayırt etmesi ve birinin hükmünü diğerine karıştırmaması lazımdır. Bu büyüklerin keyfiyetsizlik mertebesiyle bağlantılı olan Allah Teâlâ'yı iştîmeleri ve O'nunla konuşmaları, ruhsal al-
gilama ve ruhsal konuşma kabilindedir. Söz konusu algılanan mânâyı anlatan bu harfler ve kelimeler, misâlî suretler âlemindeydir."
- 12 Kendisini "Hanefî" kimliğiyle takdim eden bu müellifin kimliği hakkında net bir bilgiye ulaşamadık. Yazdığı risâleden anlaşıldığı kadarıyla kelâmî yönü baskın olup daha çok Birgivi ve Ali el-Kârî gibi tem-
silcilerin eserlerindeki şekliyle zâhidâne dindarlığı öne çıkaran bir kişiliktir. Ali Birinci'nin tespitlerine
göre *el-Hakku'z-zâhir* o dönemde ruhsatsız basılan kitaplar arasında sayılmış, dağıtımı yasaklanarak
ele geçirilen nüshalarına el konulmuştur. Sözü edilen uygulamanın 16 Eylül 1896 tarihli olması Kaa
ramânî'nin eserinin bu yıllarda yazıldığını düşündürmektedir. Bkz. Ali Birinci "Osmanlı Devletinde
Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 7,
2006, s. 315.
- 13 Karamânî bahsi geçen eserde Abdüsselâm hakkında da uzun bir bahis yazmış ve Abdüsselâm'ın bazı
âlimler tarafından tekfir edildiğini söyleyerek güvenilir biri olmadığını savunmuştur. Bkz. Ali b. Mu-
hammed el-Karamânî, *el-Hakku'z-zâhir fî şerhi hâli-ş-şeyh Abdülkâdir*, yy., ty., s. 19-24. Konu hakkında
ayrıca bkz. Çakır, *Abdülkâdir Geylânî ve Kâdirilik*, I, s. 205-206.
- 14 Karamânî, *el-Hakku'z-zâhir*, s. 30-33. Benzer şekilde risâlenin Abdülkâdir Geylânî'ye âit olmadığını
savunanlardan biri de Reşid Rızâ'dır (1865-1935). O da *Gavsîyye*'nin uydurma bir eser olduğunu ve
sonraki dönemlerde hayranları tarafından Geylânî'ye nispet edildiğini söylemektedir. Bkz. Süleyman
Uludağ, "Abdülkâdir-i Geylânî", *DİA*, I, s. 236.
- 15 Ebû Abdullah Muhammed el-Mekki b. Mustafâ b. Muhammed b. Azzûz el-İdrîsî el-Hasenî, Tunus'un
Cezayir'e yakın güneybatı bölgesindeki Nefta'da doğmuş olup Hasenî nisbesiyle anılmış olmasından
şerif sülâlesine mensup olduğu anlaşılmaktadır. Büyük dedesinden dolayı İbn Azzûz lakabıyla şö-
ret bulmuştur. İlköğrenimini ailesinin mensup olduğu tarikat çevresinde tamamlamış, babası vefat
ettikten sonra Azzûziyye tarikatının şeyhi olmuştur. Fransızların sömürgecilik faaliyetleri dolayısıy-

es-Seyfû'r-rabbânî adlı eseriyle cevap vermiştir.¹⁶ Meseleyi tarikat perspektifinden değerlendirerek menkıbelere konu olan Abdülkâdir Geylânî portresini öne çıkararak İbn Azzûz, Karamânî'nin adı geçen eserde ileri sürdüklerini tek tek ele alarak eleştirmektedir. İbn Azzûz öncelikle Karamânî'nin *Gavsîyye* hakkında söylediklerini olduğu gibi aktarmış, ardından hem tarihî hem de tasavvufî gerekçelerle *Gavsîyye*'nin Abdülkâdir Geylânî'ye âit olduğunu savunmuştur.¹⁷ İbn Azzûz'a göre *Gavsîyye*'de şeriata muhâlif hiçbir söz yoktur, ancak insân-ı kâmilin sahip olduğu makam dolayısıyla ortaya çıkan bu sözler herkesin anlayabileceği nitelikte değildir. Âriflerin sözleri bu uğurda çaba gösteren ve belli bir mânevî dereceye ulaşanlar tarafından anlaşılır, tarikat ehli olmayanlar ise bu sözlerin hakikatini anlayamaz ve bu türlü sözleri küfür olarak nitelendirir. İbn Azzûz, *Gavsîyye*'nin Karamânî'nin iddia ettiği aksine şeriata muhâlif sözler içermediğini ispat için risâlenin bazı cümlelerini vererek uzun açıklamalar yapar. Bu açıklamalar, Karamânî'nin kitabında *Gavsîyye*'den yapmış olduğu alıntılarla sınırlıdır. İbn Azzûz'un açıklamalarında âit olduğu tarikat çevresinin etkileri bulunmakta olup Osmanlı ve Hint coğrafyalarında farklı bakış açılarıyla şerh edilen *Gavsîyye*'nin Şâzeli kültür bağlamında algılanışına örnek teşkil etmesi açısından özellikle eserin bu kısımları dikkate değerdir.¹⁸

Hint ve Osmanlı Kültür Coğrafyalarında Yapılan *Gavsîyye* Tercümeleleri ve Şerhleri

Gavsîyye üzerine yazılmış tespit edebildiğimiz en eski şerh XIV. yüzyıl sūfilelerinden Gîsûdirâz'ın¹⁹ (ö. 825/1422) *Cevâhiru'l-uşşâk* adlı eseridir. Bu eser Hint kültür coğrafyasındaki tasavvufî muhitler açısından risâlenin dikkate değer bir yeri

la 1895'te İstanbul'a göç etmek zorunda kalan İbn Azzûz, II. Abdülhamid tarafından Dârülfünun ve Medresetü'l-vâizîn'e müderris tayin edilmiş, vefat ettikten sonra da Beşiktaş'taki Yahyâ Efendi Dergâhı hazîresine defnedilmiştir. Akaid, tefsir, hadis ve fıkıh gibi dinî ilimlerin yanı sıra matematik, astronomi ve şiirle de ilgilenen İbn Azzûz bahsi geçen kitabı İstanbul'da yazmıştır. Bkz. Adil Bebek, "İbn Azzûz", *DİA*, XIX, s. 342-343.

16 İbn Azzûz, beklenenin aksine olarak eserine reddiye yazdığı Karamânî hakkında bilgi vermemiş, bunu da "onun biyografisine ilişkin bilgi vermeye, mânevî derecesini ve içinde bulunduğu hâlin mâhiyetini tanıtmaya ihtiyacımız yoktur" deyip kısaca geçiştirmiştir. Ayrıca İbn Azzûz kitabın *el-Hakku'z-zâhir fi hâli's-şeyh Abdülkâdir* olarak değil *el-Bâtılı'z-zâhir fi isâeti'l-edeb maa's-şeyh Abdülkâdir* olarak isimlendirilmesi gerektiğini söyleyerek Karamânî'yi itibarsızlaştıran bir dil kullanmıştır. Bkz. Muhammed Mekki İbn Azzûz, "es-Seyfû'r-rabbânî fi unuki'l-mu'teriz ale'l-gavsî'l-Geylânî", *Sırru'l-esrâr ve Mazharu'l-envâr* (tahk. Ahmed Ferid el-Mezidi), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007, s. 404-405.

17 İbn Azzûz, "es-Seyfû'r-rabbânî", s. 445-446.

18 İbn Azzûz, "es-Seyfû'r-Rabbânî", s. 448-458.

19 Ebü'l-Feth Sadrüddîn Seyyid Muhammed b. Yûsuf el-Hüseynî ed-Dihlevî, Hindistanlı bir Çiştî şeyhidir. 1321'de Delhi'de doğan Gîsûdirâz 1422'de vefat etmiştir. *El-Maârif, Şerh-i Taarruf, Terceme-i Âdâbü'l-mürîdîn, Şerh-i Temhîdât, Şerh-i Risâle-i Kuşeyriyye* eserlerinden bir kısmıdır. Geniş bilgi için bkz. K. A. Nizami, "Gîsûdirâz", *DİA*, XIV, s. 94-95.

olduğunu göstermektedir. Ayrıca şârihin risâleyi Abdülkâdir Geylânî'ye atfetmesi *Gavsîyye* müellifinin kimliğine ilişkin görüşleri tespit bakımından önemli bir bilgidir. *Gavsîyye*'yi cümle cümle ele alarak Farsça şerh eden ve metindeki belli başlı kavramlar hakkında detaylı açıklamalar yapan Gîsûdirâz, sık sık Farsça şiirlere yer verip önceki sûfilere de atıf yaparak hacimli bir şerh telif etmiştir.²⁰ Gîsûdirâz'ın şerhinden sonra Sirâceddin Abdullah Behlûl Sûfî Şüttârî'nin (ö. 1010/1601) *Sevânihu's-sûfiyye şerh-i risâle-i Gavsîyye*'si erken dönem şerhleri arasında sayılabilir. *Gavsîyye*'yi Abdülkâdir Geylânî'nin miracı olarak tanımlayan Şüttârî'nin, eseri *Risâle-i Mi'râciyye* olarak adlandırması dikkate değer bir noktadır.²¹ Gîsûdirâz'ın telif tarzına benzer olarak Şüttârî de *Gavsîyye*'yi cümleler hâlinde ele almış ve sıklıkla şiirlere yer vermiştir.²² Abdullah b. Hasan el-Mekkî'nin aynı üslupla yazılmış olan *Neşâtü'l-aşk* adlı eseri de *Gavsîyye*'nin Hindistan bölgesinde yapılmış Farsça şerhlerinden biridir. Münzevî'nin aktardığı katalog kayıtlarının hacmi dikkate alındığında bu şerhin Hindistan bölgesinde özel bir ilgi gördüğü anlaşılmaktadır.²³

Farsça şerhler içerisinde Velî Mülûk Şâh es-Sıddıkî'nin metni –tespitlerimize göre– Türkçe şerhleri de etkilemesi dolayısıyla önemli bir yere sahiptir.²⁴ Türkiye kütüphanelerinde biri Farsça diğeri Çağatay Türkçesi olmak üzere iki nüshasına

- 20 Bu eser Urducaya tercüme edilerek basılmıştır. Bkz. Muhammed Hüseyin Gîsûdirâz, *Cevâhiru'l-uşşâk* (trc. Ahmed Hüseyin), Lahor: Progressive Books, 2000. Ayrıca bkz. Gîsûdirâz, *Cevâhiru'l-uşşâk* (haz. Nezir Muhammed Han), Hayrâbâd: Ahd-ı Âferîn, 1943.
- 21 Yazmanın son varacağına "*Risâle-i Mi'râc tamâm şod*" notu düşülmüştür. Abdülkâdir Geylânî'ye atfedilen *Sirâcü'l-vehhâc fî leyleti'l-mi'râc* adlı bir eser de mevcuttur. Bkz. Abdülkâdir Geylânî-İbnü'l-Arabî-Ali b. Vefâ, *Hakk'ın Nuruna Mirac* (haz. Muhammed Bedirhan), İstanbul: Hayy, 2011, s. 59-99.
- 22 Sirâceddin Abdullah Behlûl Şüttârî, *Sevânihu's-sûfiyye Şerh-i Risâle-i Gavsîyye*, Müze ve Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, nr. 10685, vr. 1^b-26^a. Tetkik ettiğimiz mecmûanın sonunda hicri 1162-1182 tarihleri arasında Abdüşşekûr Hâfız Keşmirî tarafından istinsah edildiğine dâir ferağ kaydı bulunmaktadır. Bu yazmaya ulaştığımız kaynak: <http://dlib.ical.ir/faces/home.jspx> (erişim: 30.09.2015)
- 23 Hindistan coğrafyasında yazılmış tercüme ve şerhler hakkında kabul gören en temel kaynak Ahmed Münzevî'nin *Fihrist-i Müşterek* adlı eseridir. Katalogun 3177-3188 numaralı eserleri *Gavsîyye* hakkındadır. Ahmed Münzevî başta Velî Mülûk Şâh'tan bahsetmekle birlikte *Gavsîyye*'nin diğer tercüme ve şerhlerinin kayıtlardaki durumunu 36 nüshayı değerlendirerek verir. Ayrıca 3755 numaralı kayıta Abdullah b. Hasan el-Mekkî'nin *Neşâtü'l-aşk* adlı *Gavsîyye* şerhinin 16 nüshasını değerlendirir. Ancak Münzevî *Cevâhiru'l-uşşâk* ve *Sevânihu's-sûfiyye şerh-i risâle-i Gavsîyye*'den bahsetmez. Bunun muhtemel sebebi bu eserlerin Pâkistan değil İran kütüphanelerinde bulunmasıdır. Bkz. Ahmed Münzevî, *Fihrist-i Müşterek Nûshahâ-yi Hattî-yi Fârisî-yi Pâkistan*, Lahor, 1984, III, s. 1718-1722, s. 2067-2069. *Cevâhiru'l-uşşâk* ve *Neşâtü'l-aşk* adlı eserlerin basım bilgileri hakkında bkz. Ârif Nevşâhî-Rızâullah Şâh, *Kitabşinâsi-i Âsâr-ı Fârisî-yi Çâp-şode der Şîbh-i Kârre: (Hind, Pâkistan, Bangladeş)*, Tahran: Mirâs-ı Mektûb, 2012, IV, s. 638-639. Nevşâhî ve aşağıda ayrıntılı bir şekilde ele alacağımız Mâil Herevî verdikleri bilgileri *Fihrist-i Müşterek*'e dayandırmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadariyla *Gavsîyye*'nin Hint kültür coğrafyasındaki Farsça şerhleri Türkçe literatürde değerlendirme konusu olmamıştır.
- 24 Ahmed Münzevî, Velî Mülûk Şâh'ın eserinden bahsederken şerhin *Mükâlemât-ı Gavs-ı A'zam, Şerh-i İl-hâmât-ı Gavsîyye, Risâle-i Kudsi* ve *Neşâtü'l-aşk* gibi isimlerinin de olduğundan bahseder. Bkz. Münzevî, *Fihrist-i Müşterek*, III, s. 1718-1722.

ulaştığımız²⁵ bu eserin bazı yazmaları Taşkent'tedir. Eserin Farsça metni ile Çağatay Türkçesine yapılan tercümesi Taşkent'te birlikte yayınlanmış olup bu baskının dış kapağında *Menâkıb-ı Gavsıyye ve İlhamât*, iç kapağında *Menâkıb-ı Hazret-i Gavsü'l-A'zam*, eserin içinde *Risâle-i Gavsıyye* isimleri yazılıdır.²⁶ Aşağıda değineceğimiz üzere Ahmed Muhtar el-Belhi'nin büyük ölçüde tercüme ettiği Velî Mülûk Şâh, *Gavsıyye* şerhine uzun bir mukaddime yazmıştır. Bu mukaddime şârih, Abdülkâdir Geylânî'nin "ayağım bütün Allah velîlerinin boynu üzerindedir" sözünü yorumlamakta, bu bağlamda Abdülkâdir Geylânî'nin gavslık ve kutupluk mertebesinden bahsetmektedir.²⁷ Münzevî, *Fihrist-i Müşterek*'te Velî Mülûk Şâh'ın XVI. yüzyıl müelliflerinden olduğu bilgisini *Ulemâ-yı Hind* adlı bir çalışmaya atıf yaparak vermektedir. Eğer bu bilgi doğru ise eserin Çağatay Türkçesi'ne yapılan çevirisi muhtemelen Velî Mülûk Şâh'a âit olmayıp daha sonraki bir tarihte gerçekleştirilmiştir. *Fihrist-i Müşterek*'te Velî Mülûk Şâh'ın *Gavsıyye* şerhinin nüshaları hakkında bilgi veren Münzevî, burada şerhe âit 23 nüshayı değerlendirmektedir. Velî Mülûk Şâh'ın eserinin Çağatay Türkçesine tercüme edilmiş olması, Ahmed Muhtar el-Belhi'nin bu eserden faydalanarak *Gavsıyye*'yi şerh etmesi ve Belhi'ye âit bu şerhin İngilizce'ye çevrilmesi tasavvuf literatüründe risâlenin etkisini göstermesi açısından önemlidir.

Ahmed Münzevî, katalog çalışmasında hayatları hakkında herhangi bir bilgi vermemiş olmakla birlikte mevcut nüshalarına atıf yaparak *Tercüme-i Abdürrezzak, Şürûh-ı Abdülkerim Ensârî Çeştî*, Abdülvâhid'in *İlhamât*'ı gibi *Gavsıyye* ile ilgili eserleri de anar.²⁸ Ayrıca Mâil Herevî, *Gavsıyye*'yi Abdülkâdir Geylânî'ye nispet eden iki Urduca şerh hakkında künye bilgisi aktarır. Bu eserlerden biri Muhammed Feyyâz diğeri Muhammed Ziyâullah Kâdirî tarafından yazılmıştır.²⁹ Herhangi bir nüshasına kataloglardan ulaşılamamakla birlikte tabakat kitaplarından isimlerini tespit

25 Çağatay Türkçesi nüsha için bkz. Velî Mülûk Şâh, *Risâle-i Gavsıyye Tercemesi*, İBB Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları Blm, nr. 487, vr. 11^a-69^b. Bu mecmûada ayrıca *Sülûk-ı Nakşibendîyye ve Kâdirîyye* tercümesi ve *Menâkıb-ı Kâdirîyye* isimli risâleler bulunmaktadır. Farsça nüsha için bkz. Mülûk Şâh, *Risâle-i Gavsıyye*, Süleymâniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa Blm, nr. 775, vr. 1^b-81^a. Bu mecmûada ayrıca Şemseddin es-Sivasî'nin, *Nakdül-hâtr* adlı Kehf suresi tefsiri bulunmaktadır.

26 Necdet Tosun, *Türkistan Dervişlerinden Yadigar*, İstanbul: İnsan, 2011, s. 91. Necdet Tosun bu Taşkent baskısının İÜ Türkiyat Enstitüsü Kütüphanesi, nr. 37'de bulunan bir nüshası hakkında bilgi vermektedir. Hocamızdaki fotokopisini görme imkanı bulduğumuz bu nüshada 2-78. sayfalar arasında önce Farsça metin hemen arkasından Çağatay Türkçesi tercüme yer almaktadır. Bu matbû nüsha ile kütüphanelerimizde bulunan Farsça ve Çağatay Türkçesi nüshalar mutâbıktır.

27 Velî Mülûk Şâh, *Risâle-i Gavsıyye Tercemesi*, Osman Ergin Yazmaları Blm, nr. 487, vr. 11^b-12^a.

28 Ahmed Münzevî bu müelliflerin hayatı hakkında herhangi bir bilgi vermemiş, ancak eserlerin mevcut nüshaları hakkında tanıtıcı bilgiler aktarmıştır.

29 Bkz. Necip Mâil Herevî, "Mukaddime-i Musahhih", *Resâilü İbn Arabî*, Tahran: İntişârât-ı Mevlâ, 1988, s. XLIII.

edebildiğimiz Mevlânâ Tayyib es-Sindî, Şeyh Abdullah es-Sindilevî, Şeyh Alî Kâdirî el-Kûkenî, Şeyh Muhammed b. Hasan el-Lâhurî'nin de *Gavsîyye* üzerine yazmış oldukları şerhler mevcuttur.³⁰ Mevcut kayıtlar Hint kültür coğrafyasında risâlenin ne denli mütedâvil olduğunu göstermektedir. Bütün bu eserlerin yazıldığı tarihler dikkate alındığında *Gavsîyye*'nin Osmanlı kaynaklarına göre oldukça erken bir dönemde Abdülkâdir Geylânî'ye atfedilerek şerh edildiği ve eser üzerine bir telif geleneği oluştuğu görülmektedir.

Gavsîyye metni her ne kadar Hindistan bölgesinde çoğunlukla Abdülkâdir Geylânî'ye nispetle tercüme ve şerh edilmişse de metni İbnü'l-Arabî'ye nispet eden örneklerle de karşılaşılmaktadır. Mâil Herevî, İbnü'l-Arabî'ye âit on risâlenin bulunduğu bir mecmûayı neşrettiği çalışmasında bunun bir örneğini vermiştir. Mecmûada bulunan risâlelerden biri XVII. yüzyıl sûfilerinden olduğu anlaşılan Hasan Geylânî'nin³¹ Farsça *Gavsîyye* tercümesi olup burada risâle İbnü'l-Arabî'ye nispet edilmiştir. *Gavsîyye*'nin mâhiyetini açıklayan uzun bir mukaddime ve hâtîme yazan Hasan Geylânî'nin eseri tercüme etme gerekçesi olarak kullandığı ifâdeler mensup olduğu tasavvufî muhit tarafından metnin İbnü'l-Arabî'ye atfedildiğini ve yaygın olarak okunduğunu göstermektedir. Risâleye yazdığı hâtîmede de *Gavsîyye*'nin İbnü'l-Arabî'ye âit olduğunu özellikle vurgulayan Hasan Geylânî, yazdığı mukaddimede *Gavsîyye*'nin birtakım şâtiyeler içerdiğini ve dolayısıyla erbâbı olmayan kimseler tarafından okunmasının sakıncalı olacağını belirterek *Gavsîyye* hakkındaki polemiklerden haberdâr olduğunu ortaya koymaktadır. Şâtiye vurgusunun –görebildiğimiz kadarıyla– Hint kültür coğrafyasında yazılan diğer şerhlerden farklı olarak bu tercümede yapılmış olması da mütercimim ve muhitinin tasavvufî tavrı hakkında fikir vermektedir.³² Ayrıca mütercim mukaddimesinde diğer şerhlerden

30 Abdülhay b. Fahreddin et-Tâlibî, *İ'lâm bi-men fi târihi'l-Hind mine'l-a'lâm el-müsemmâ bi-Nüzheti'l-havâtır ve behceti'l-mesâmi' ve'n-nevâzır*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999, IV, s. 359; V, s. 576; VI, s. 765, 797. Bu eseri Şâmîle programından hareketle inceleme imkanı bulduk.

31 Hasan Geylânî el-Lenbânî el-İsfahânî'nin vefat tarihi net bilinmemekle birlikte XVII. yüzyıl sonu XVIII. yüzyıl başlarında yaşadığı bilinmektedir. Nitekim Geylânî'nin babası Hüseyin el-Lenbânî 27 Ağustos 1717 tarihinde vefat etmiştir. Geylânî, Nureddin Hamza b. Abdülmelik Beyhakî'nin mürididir. *Divân-ı Hasan Geylânî, Salâmân ve Absâl Tercümesi* diğer eserleridir. Necip Mâil Herevî, Geylânî'nin XV. yüzyıl sûfilerinden olduğunu söylemişse de ileride bahsi geçeceği üzere Geylânî'nin XVII. yüzyıl sûfilerinden olduğu Muhammed Mâlmîr tarafından delilleriyle ispat edilmeye çalışılmıştır. Bkz. Muhammed İbrahim Mâlmîr, "Nakd-i Nüşahâ-yı Hattî vü Çâbi-yi Risâle-i Gavsîyye", *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyât ve Ulûm-i İnsânî*, Tahran: 1387 hş., sayı: 186, s. 143-145.

32 Yukarıda değinildiği üzere İbn Azzûz da *es-Seyfü'r-rabbânî* adlı eserinde *Gavsîyye*'nin muhtevâsı ile ilgili polemikleri değerlendirirken bu sözlerin ehli tarafından anlaşılabilirliği konusunda Hasan Geylânî ile aynı bakış açısına sahiptir. Hasan Geylânî, şâtiye vurgusu sebebiyle verdiği tavsiye üzerine ayrıca şu açıklamayı yapar: "Bu ilim hâl ildir, kâl ilmi değil; görmektir, işitmekle değil; burada iş, yapmakla veya olmaktadır, söylemekle değildir. Söylenen ilimden maksat zaten yapmaktır. Amel, ihlas ve niyetle tamam olur. İhlas ve niyet ise sâlihlerin sohbetinin bir neticesidir." Ayrıca mütercim şu ifâdeyi de

farklı olarak tecelli türleri ve mertebeleri, insân-ı kâmil, keşf ve müşâhede kavramları üzerinde geniş bir şekilde durmaktadır.³³

Osmanlı kültür coğrafyasında, *Gavsıyye* ile ilgili ilk karşılaşılan kayıt, –tespit edebildiğimiz kadarıyla– Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-zünûn*'undadır. Kâtip Çelebi *Gavsıyye*'yi hem İbnü'l-Arabî'ye hem de Abdülkâdir Geylânî'ye atfetmiştir.³⁴ Yine XVII. yüzyıl sûfilerinden ve Ekberî ekolün önemli temsilcilerinden Abdullah Bosnevî (ö. 1054/1644) *Fusûsü'l-hikem* şerhinde *Gavsıyye*'yi İbnü'l-Arabî'ye nispet ederek metinden iktibasta bulunmaktadır.³⁵ *Osmanlı Müellifleri*'nde ise Abdullah Salâhî Uşşâkî'ye (ö. 1197/1783) atfen bir *Gavsıyye* şerhi kaydedilmiş, Mehmet Tahir Bey (ö. 1861/1925) burada eseri “*Hazret-i Şeyh-i Ekber'in Gavsıyye Risâleleri'nin şerhidir*” ifâdesiyle İbnü'l-Arabî'ye atfetmiştir.³⁶ Ayrıca Bursalı Mehmed Tâhir *Tercüme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyh-i Ekber Muhyiddîn-i Arabî* adlı eserinde *Gavsıyye*'yi yine İbnü'l-Arabî'nin eserleri arasında kaydetmiştir.³⁷ Son dönem Kâdirîlerinden Mehmet Rif'at Efendi (ö. 1269/1852) *Nefhatü'r-riyâzi'l-âliye fî beyânı tarikati'l-Kâdiriyye* adlı hacimli eserinde Kâdirî tarikatı erbâbından kabul ettiği İbnü'l-Arabî'ye dâir bir bahis yazarak burada *Gavsıyye*'yi İbnü'l-Arabî'ye atfetmiştir.³⁸

Kütüphane kayıtları dikkate alındığında *Gavsıyye*'nin ilk Türkçe tercümesinin Abdullah Salâhî Uşşâkî'ye (ö. 1197/1783) atfedildiği görülür. Tek nüshasına³⁹ ulaşılabilen bu tercümede, mütercimim kim olduğu ve *Gavsıyye*'yi kime nispet ettiği net

eklemektedir: “Bedbaht o kimsedir ki ona ilim verilmiştir ama amel verilmemiştir; amele muvaffakiyet verilmiştir ancak ihlas verilmemiştir; sâlihlerin sohbetine yol verilmiştir ama o kabul edilmemiştir.” Bkz. Hasan Geylânî, “Risâle-i Gavsıyye” (tahk. Necip Mâil Herevî), *Resâilü İbn Arabî*, Tahran: İntişârât-ı Mevlâ, 1988, s. 23.

- 33 Geylânî, “Risâle-i Gavsıyye”, s. 24-34. Muhammed Mâlmîr'in makalesinde zikredileceği üzere Hasan Geylânî'nin bu konular üzerinde durarak eseri açıklaması, Mâil Herevî'nin ileri sürdüğü gibi İbnü'l-Arabî'nin değil Necmeddîn Dâye'nin (ö. 654/1256) *Mîrsâdü'l-ibâd* adlı eserinin etkisini göstermektedir.
- 34 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütübî ve'l-fünûn* (haz. Şerefettin Yaltkaya, Rifat Bilge), İstanbul: Maarif Matbaası, 1941, I, s. 879.
- 35 Bosnevî'nin alıntısında her ne kadar müellif ismi geçmese de metindeki “Şeyh (r.a.)”nın İbnü'l-Arabî olduğu açıktır. Bkz. Abdullah Bosnevî, *Tecelliyâtü arâisi'n-nusûs fî minassâti hikemi'l-Fusûs*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1290/1873, II, 347. Nitelikim Ahmed Avni Bey de aynı metni iktibas ederken “ibâre *Risâle-i Gavsıyye*'de mündericidir. Matbû' nüshada cenâb-ı Abdülkâdir'e nisbet olunur. Fakat Abdullah Bosnevî hazretleri *Fusûs Şerhi*'nde cenâb-ı Şeyh-i Ekber'e mensûb olduğunu beyân buyurur” diyerek bu noktayı özellikle vurgular. Bkz. Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi* (haz. Selçuk Eraydın-Mustafa Tahralı), İstanbul: MÜİFAV, 2005, I, s. 48.
- 36 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333, I, s. 105.
- 37 Bursalı Mehmed Tâhir, *İbn Arabî Hazretleri* (haz. Tahir Galip Seratlı), Konya: Kardelen, 2011, s. 49. Ayrıca bkz. Bursalı Mehmed Tâhir, *Terceme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyhü'l-Ekber Muhyiddîn-i Arabî* (nşr. Tüccar-zâde İbrâhim Hilmi), İstanbul: Kütübhâne-i İslâm ve Askerî, 1316, s. 48.
- 38 “Ve *Gavsıyye* nâmıyla çend varak bir te'lifleri dahi vardır ki Cenâb-ı Hak'la muâmelât-ı ma'nevîyyesin beyân eder.” Bkz. Çakır, *Mehmed Rif'at Efendi'nin Nefhatü'r-riyâzi'l-âliye'sinde Abdülkâdir-i Geylânî ve Kâdirîlik*, II, s. 859.
- 39 Milli Kütüphane, nr. 392, vr. 158^b-161^b.

olarak tespit edilememektedir. Ancak –yukarıda işaret ettiğimiz üzere ilk olarak– Bursalı Mehmed Tâhir ve nüshanın içinde bulunduğu mecmûayı dikkate alan sonraki araştırmacılar tercüme-yi Salâhî Uşşâkî'ye atfetmişlerdir.⁴⁰ Mütercim metnin başlangıcına ya da sonuna herhangi bir açıklayıcı ilâvede bulunmamış ve *Gavsîyye* hakkında niteleyici-tanımlayıcı bir cümle kurmamıştır. Tercüme edilen metinlerin Arapça asıllarının aktarılmadığı nüshada üslup bakımından orijinal metne sıkı sıkıya bağlı kalındığı dikkat çekmekte, metni anlam bakımından genişleten veya açıklama amacı taşıyan unsurlara hiçbir şekilde yer verilmediği görülmektedir.⁴¹

Osmanlı tasavvuf kültüründe *Gavsîyye*'nin yaygınlık kazanması XIX. yüzyılda yazılan bir dizi tercüme ve şerh dolayısıyladır. Hint bölgesinde XIV. yüzyıla kadar geri giden literatürle karşılaştırıldığında bu durum önemli bir detay hâline gelmektedir. XIX. yüzyıldaki tercüme ve şerhler içerisinde Abdülatif b. Feyzullâh el-Eyyûbî'nin⁴² *Terceme-i Gavsîyye*'sinin⁴³ en çok tanınan ve XX. yüzyıldaki popüler nitelikli *Gavsîyye* tercümelerinde de kullanılan metin olduğu söylenebilir. Tercüme-yi herhangi bir mukaddime yazmayan Abdülatif Efendi, risâleyi Abdülkâdir Geylânî'ye atfetmiş, risâlenin Arapça aslını aktararak metne bağlı kırık tercüme üslubunu benimsemiş, birkaç yerde metinde bulunmayan ilâveler yaparak kavramsal açıklamalarda bulunmuş ve bazı sûfî sözlerine yer vermiştir. Abdülatif Efendi'nin *Terceme-i Gavsîyye*'si ile yakın dönemde yazıldığı anlaşılan Ahmed Reşid en-Nakşibendî'ye⁴⁴

40 Mehmet Akkuş, *Abdullah Salâhaddin-i Uşşâkî'nin Hayatı ve Eserleri*, Ankara: MEB, 1998, s. 138; Semih Ceyhan, “Salâhî Efendi”, *DİA*, XXXVI, s. 19.

41 Burada ulaşabildiğimiz tek nüshası Süleymâniye Kütüphanesi, Lala ismail Blm, nr. 140, vr. 21^b-26^a'da bulunan *Terceme-i Gavsîyye-i Sultân Abdülkâdir el-Geylânî* adlı kime âit olduğu tespit edilemeyen tercüme-yi de dikkat çekmeliyiz. Bu nüsha katalog kayıtlarına yanlışlıkla Abdülatif b. Feyzullâh el-Eyyûbî'nin *Terceme-i Gavsîyye*'si olarak geçmiş, ancak incelediğimizde farklı bir tercüme olduğu anlaşılmıştır. Nüshanın herhangi bir yerinde isim zikredilmemekle birlikte sonuna 1063 (m. 1652/1653) tarihi not düşülmüş olup bunun dışında bir kayda yer verilmemiştir. Birkaç yer dışında Arapça metnin aktarıldığı bu tercümede Salâhî'ye atfedilen tercümedeki gibi orijinal metne olabildiğince bağlı kalmış, alıntı yapılmamış ve açıklamalara başvurulmamıştır. Eğer nüsha sonundaki kayıt dikkate alınacak olursa, *Gavsîyye*'nin Salâhî öncesi dönemde –en azından XVII. yüzyıl başlarından itibaren– tercüme konusu edildiği söylenebilir.

42 Abdülatif el-Eyyûbî, Nakşibendî şeyhlerinden ve reisü'l-kurrâ olan Feyzullâh Efendi'nin oğludur. Bkz. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, s. 143

43 Eserin iki basımı mevcut olup bu basımlardan birinin sonunda, Matbaa-i Âmire'de 1266/1850 yılında basıldığına dâir bir kayıt mevcutken diğer basımda herhangi bir basım yeri ve yılı bulunmamaktadır. Matbaa kaydı bulunmayan neşrin kenarında Erzurumlu İbrahim Hakkî'nin *Divân*'ından iki şiir, sonunda ise Hâşim Mustafa Üsküdârî'nin *Divân*'ından bir şiir bulunmakta olup metinlerin tamamı harekeliştir. Eserin mevcut yazma nüshalarındaki istinsah tarihlerinden anlaşıldığı kadarıyla bu yazma nüshalar matbû neşirler esas alınarak çoğaltılmıştır.

44 Biyografisinin detaylarına ulaşamadığımız Ahmed Reşif Efendi, şerhin başında kendisini “el-ma'rûf bi-nâib-i mahkeme-i Dâvud Paşa” şeklinde tanıtmaktadır. İstanbul'daki bu mekanın tarihçesi için bkz. Semavi Eyice, “Dâvud Paşa Külliyesi”, *DİA*, IX, s. 42-43.

âit *Avniyye fî tercemeti'l-Gavsiyye*⁴⁵ adlı kısmî şerh arasında bir süreklilik bulunduğu gözlenmektedir. Nitekim Arapça metnin tespiti ve tercümesinde Abdülatif Efendi'nin tercihlerine mutâbık kalan Ahmed Reşid, ondan farklı olarak Şa'rânî'nin *Tabakât*'ından Abdülkâdir Geylânî'nin hayatı ve menkıbeleri hakkında birtakım iktibaslar yapmakta, Ebu'l-Bekâ'nın *Külliyât*'ından ve Cürcânî'nin *Ta'rifât*'ından tanımlar aktarmakta, ayrıca varak kenarlarına açıklayıcı notlar eklemektedir. Yazdığı mukaddime ve eklediği zeyde daha çok Abdülkâdir Geylânî'nin menkıbevi kişiliğine vurgu yapan Ahmed Reşid, metne bağlı kırık tercüme üslubunu benimsemesine karşılık öne çıkan bir kavram etrafında yer yer konuları kuşatan cümleler kurmakta, bazı nüsha farklılıklarına değinerek bunların anlama etkisi üzerinde de durmaktadır. Mevcut hâliyle Ahmed Reşid'in *Avniyye fî tercemeti'l-Gavsiyye*'si Abdülatif Efendi'nin *Terceme-i Gavsiyye*'sinin kısmî bir şerhi niteliğindedir.

Gerek Melâmiyye'nin tarihi içerisinde gerekse Osmanlı tasavvuf kültürünün XIX. yüzyılında yeni bir aşamayı oluşturan Muhammed Nûru'l-Arabî (ö. 1305/1887) de *Gavsiyye* üzerine müstakil bir şerh yazmış ve içerik bakımından yukarıda yer verdiğimiz tercümelere nispetle oldukça farklı bir yorum biçimi ortaya koymuştur. Nûru'l-Arabî, diğer Osmanlı müelliflerinden farklı olarak *Gavsiyye*'yi İbnü'l-Arabî'ye atfeder. Öncelikle risâlenin mâhiyeti konusunda yorumlar yapan Nûru'l-Arabî, meseleyi Allah ile kulun münâsebetinde ilhâm ve hitâbın hangi mertebede gerçekleşeceği üzerinden ele alarak kendisinden önceki tercümelere rastlanmayan bir kavramsal hareket noktası oluşturur. Bu bakımdan Nûru'l-Arabî'nin şerhinin, diğer tercüme ve şerhlerle karşılaştırıldığında müellifine özel nitelikler taşıdığı görülmektedir. *Gavsiyye*'yi daha çok fenâ-bekâ, cem-fark meseleleri bağlamında şerh ederek tecellî türleri ve mertebelerini öne çıkaran Nûru'l-Arabî, kendi tasavvufî tavrı bağlamında klasik bir şârih gibi davranmamış, kavramsal açıklamalar yaparak kendi "pîr" kimliğiyle ortaya koyduğu tasavvufî eğitim sistemi içerisinde kalan bir üslup benimsemiştir.⁴⁶

45 Bu metnin tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır: İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Blm, nr. 1346, vr. 1^b-20^b; Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Blm, nr. 2855, vr. 1^b-20^b; Süleymâniye Kütüphanesi, Tahir Ağa Tekke Blm, nr. 26, vr. 49^a-65^a. Tahir Ağa Tekkesi, nr. 26'da bulunan mecmûada aynı varak numaraları içerisinde Defterdârzâde Abdülkerim Zühdü Efendi adına bir *Gavsiyye* tercümesi kaydedilmişse de burada tek bir risâle olup o da Ahmed Reşid'e âit olan *Avniyye*'dir.

46 Bu şerh Mahmut Kanık tarafından neşredilmiştir. Bkz. Muhammed Nûr el-Arabî, *Muhyiddin İbn Arabî'nin Gavsiyye Risâlesi Şerhi* (haz. Mahmut Kanık), İstanbul: İz, 2009. *Gavsiyye*'yi İbnü'l-Arabî'ye atfeden ve metne yaklaşım biçimi Nûru'l-Arabî'nin tavrını andıran, ancak kime âit olduğu mevcut nüshalardan hareketle tespit edilemeyen bir *Gavsiyye* tercümesi daha bulunmaktadır. Söz konusu tercümenin iki nüshası mevcut olup ikisi de İBB Atatürk Kitaplığı'ndadır. Bkz. İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Blm, nr. 835, vr. 79^b-84^a; nr. 125, vr. 1^b-6^b. 835 numaralı nüshanın başında ve sonunda 1337 tarihi kayıt olarak düşülmüştür. Mütercim nispeten uzun ve edebî yönü öne çıkan bir mukaddime ile risâleye başlamış, metni tercüme ederken daha sâde bir dil kullanmıştır. Mevcut nüshaları *Gavsiyye*

Türkçe *Gavsîyye* şerhleri içerisinde Cabbârzâde Mehmed Ârif Bey'e (ö. 1339/1920) âit olan *Atiyye-i Sübhâniyye Şerh-i Gavs-ı Geylânîyye*'nin, kendisinden sonraki Türkçe okuyucusunun eseri algılayışını etkilemesi sebebiyle özel bir konumu bulunmaktadır.⁴⁷ Üveysî yönü öne çıkan bir sûfi olarak Cabbarzâde, tasavvuf istilahlarına detaylı anlamlar verilmesi konusunda özel bir dikkat gösteren, literatürü yansıtmaya çalışan ve *Gavsîyye*'nin içerdiği konuları teorik bütünlük içerisinde açıklayan bir şerh yazmış, eserinin başında Abdülatif Efendi ile Nûru'l-Arabî'ye de atıf yaparak kendi üslubunun farkını ortaya koymuştur.⁴⁸ Türkçe ifâde bakımından Abdülatif Efendi ve Ahmed Reşid'den ayrılan Cabbarzâde, eseri Abdülkâdir Geylânî'ye nispet ederek Nûru'l-Arabî'nin tercihlerinden ayrışır. *Gavsîyye*'nin kelimelelerini titizlikle değerlendiren ve yaptığı açıklamalarda muhatabını kavramsal açıdan bilgilendirmeyi önemseyen Cabbarzâde, *Atiyye-i Sübhâniyye*'si ile *Gavsîyye*'nin Osmanlı dönemi şerhleri içerisinde seçkin bir konuma sahiptir.

Gavsîyye'nin tespit edilebilen bir diğer Türkçe şerhi Ahmed Muhtar Belhî'ye (1873-1933) âittir.⁴⁹ Hamzavî ve Nakşibendî büyüğü Seyyid Abdülkâdir el-Belhî'nin oğlu olan Ahmed Muhtar,⁵⁰ eser boyunca –yukarıda işaret ettiğimiz üzere– Velî Mülûk Şâh'ın şerhini esas aldığı için diğer tercüme ve şerhlerle karşılaştırıldığında

ye'nin Arapça metnini içermemekte olup mütercim orijinal metne oldukça sadık bir tercüme üslubu benimsemiş gözükmektedir.

- 47 Cabbarzâde'nin eseri yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Bkz. Süleyman Özgüç, *Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey ve "Atiyye-i Sübhâniyye" İsimli Eseri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2013). Özgüç bu çalışmasında Cabbarzâde'nin Cumhuriyet döneminde yapılan sadeleştirmesini ve Osmanlı döneminde Mustafa Şerif tarafından şerh üzerine yazılan hâşiyeyi detaylı bir biçimde değerlendirmiştir.
- 48 "Eyyübî Abdülatif Efendi merhûmun yazdıkları tercüme ve Üsküp'te mukim Arab Hoca Efendi'nin tahrîr eyledikleri şerh, dergâh-ı şerîf postnişini şeyh efendi tarafından meydân-ı mütâlaaya çıkarıldı. Vâkıan, şu iki fâzıl-ı kâmilin hadika-i fuâd-ı irfânlarında cem' ve tertib eyledikleri güldeste-i eser-i hayriyyelerinden, eğer ki istişmâm-ı râyiha-i ma'rîfet olunmakta ise de, ol gonca-i sadberk-i kudsiyyenin her varakunda min-ciheti'l-merâtib âşîkar olan hoşbü-yi maânî-i ma'rîfet ve hakâyıkla, dimâğ-ı şâmme-i uşşâkı mestu medhûş edercesine ta'tîr etmek şartıyla, münâsib bir şerhin kaleme alınması hakkında, vesâat-ı hâme-i fakîrânem teşvik olunarak, mezkûr risâleden metn olmak üzere bir nüshası mûm âileyh şeyh efendi cânibinden âcizlerine inâyet olunarak, hâne-i âciziyye avdet u azîmet kılınmıştı." Özgüç, *Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey ve "Atiyye-i Sübhâniyye" İsimli Eseri*, s. 105.
- 49 Tespit edebildiğimiz kadarıyla eserin kütüphanelerimizde iki nüshası bulunmaktadır. Nüshalardan biri Abdülbâkî Gölpinarlı'nın istinsahıdır: Mevlânâ Müzesi, Abdülbâkî Gölpinarlı Blm, nr. 142, vr. 1^b-54^a. Diğeri ise Gölpinarlı'nın nüshası esas alınarak yazılmış olup Atatürk Kitaplığı'nda bulunmaktadır: İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Blm, nr. 312, vr. 51^b-90^a. Atatürk Kitaplığı'nda bulunan nüshada risâlenin ismi *Gavsîyye Tercemesi ve Şerhi* iken Abdülbâkî Gölpinarlı nüshasında, *İlhâmât-ı Kâdiriyye Tercemesi* şeklinde zikredilmektedir. Eserin bir de müellif hattı olduğu zikredilmekteyse de biz bu nüshaya ulaşamadık. Gölpinarlı bu nüshanın fotokopisinin Milli Kütüphane'de bulunduğu bilgisini vermektedir. Bkz. Gölpinarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000, VI, s. 808. Ancak katalog kayıtlarından bu esere ulaşamadık. Belhî'nin metni neşredilmiştir. Bkz. Ahmed Muhtar el-Belhî, *İlhâmât-ı Kâdiriyye Tercüme ve Şerhi* (haz. Mustafa Okurkan), Sivas: Esform Ofset, 2010.
- 50 Hayatı ve eserleri hakkında bkz. Belhî, *İlhâmât-ı Kâdiriyye Tercüme ve Şerhi*, s. 7-22; Ahmed Muhtar el-Belhî, *Hazret-i İmâm Ali* (haz. Arzu Meral), İstanbul: Revak, 2012, s. I-II.

öncelikle Arapça metin bakımından birtakım farklılıklar taşımaktadır. Bu farklılıklar esere anlam zenginliği ve yorum farklılığı katmakta olup yukarıda andığımız Türkçe tercüme ve şerhlerde bu farklılıkların bulunmaması Ahmed Muhtar'ın metnini ayrıcalıklı kılan nitelikler arasındadır. Ancak Ahmed Muhtar'ın eserindeki bu ayrıcalık, –tespitlerimize göre– tamamen Velî Mülûk Şâh'a âit şerhin muhtasar bir tercümesi olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim iki eser karşılaştırıldığında metinler arasındaki mutâbakat net bir biçimde takip edilebilmekte olup Ahmed Muhtar'ın metne yapmış olduğu eklemeler üslup ve muhtevâ bakımından da kendini göstermektedir. Ahmed Muhtar, Velî Mülûk Şâh'ın eserini onun üslûbunu gözeterek şekilde özetledikten sonra gerekli gördüğü yerlerde açıklama yaparak kendi bakış açısını ortaya koymakta, konuların anlaşılması için modern döneme âit unsurları yansıtan bilimsel ve kültürel örnekler vermektedir.⁵¹ Bu bakımdan Ahmed Muhtar'ın eseriyle yukarıda andığımız Türkçe tercüme ve şerhler arasında bir süreklilik bulunmamaktadır.⁵²

Mevcut Osmanlı dönemi *Gavsîyye* tercüme ve şerhleri, eserin özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ilgiyle okunduğunu ortaya koymakta ve bu eserlerde *Gavsîyye* çoğunlukla İbnü'l-Arabî'ye değil Abdülkâdir Geylânî'ye atfedilmektedir. Abdüllatif el-Eyyübî, Ahmed Reşid, Cabbarzâde Ârif Efendi ve Ahmed Muhtar el-Belhî *Gavsîyye*'yi Abdülkâdir Geylânî'ye atfederken kime âit olduğu tespit edilemeyen bir tercüme ile Muhammed Nûru'l-Arabî İbnü'l-Arabî'ye nispet etmişlerdir. Mevcut tercüme ve şerhler içerisinde –tespit edebildiğimiz kadarıyla– en eski metin olan ve Abdullah Salâhî'nin olduğu kabul edilen *Gavsîyye* tercümesinde ise

51 Meselâ, müellif “fakr-ı dünyevi” kavramını Velî Mülûk Şâh'tan hareketle dünya mülküne tamâh etmemek şeklinde izah ettikten sonra şu eklemeyi yapmaktadır ki bu ifâdeler modern döneme âit bir dili yansıtmakta olup *Gavsîyye* metnindeki ve Velî Mülûk Şâh şerhindeki üslubun oldukça dışındadır: “Mademki bu dâr-ı fenâda bulunuyoruz. Elbette yemek, içmek idâme-i hayât için elzemdir. Vücûdumuz bu ekl ve şürbe muhtâcdır. O hâlde en nefis taâmları yiyelim, enfes şarâbları içelim, melbûsâtın da en temizlerini, en zariflerini sırtımıza geçirelim. En kibâr en nezîh meclislerde bulunalım. En terbiyeli, en nâzik kimselerle muhabbetler edelim. Bağlarda bahçelerde safâ sürelim, köşklere saraylarda oturalım. Arabalar, otomobillerle, yataklı vagon ve tayyârelerle seyâhâtlere edelim. Kasalar dolusu paramız olsun. Eşimiz, dostumuz, çoluğumuz çocuğumuzun neş'eleriyle zevkleriyle ferâh-yâb olalım. Bunların hiç birisi dünyâ değildir. Dünyâ ancak Hak'tan gâflettir. Bu kadar hesâbsız ni'metlerin, ihsânların sâhib-i hakikisi Hazret-i Hak olduğunun bilinmemesidir.” İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Blm, nr. 312, vr. 67^a.

52 Atatürk Kitaplığı'nın katalog kayıtlarından 1900-1985 yılları arasında yaşadığı anlaşılan Hasan Cafer Ergin'e âit kısmî şerhi de müstakil bir örnek olarak gösterebiliriz. Kaynaklarda biyografisine ilişkin detaylı bilgi bulunamayan ancak Atatürk Kitaplığı'ndaki metinlerinden Bektâşî ve Mason çevrelerle ilişkili bir kimse olduğu anlaşılan Hasan Cafer Ergin, tek nüshası İBB Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları Blm, nr. 632'de kayıtlı olan ve 23 Eylül 1954 tarihi düşülmüş kısmî *Gavsîyye* şerhinde içerik bakımından diğer şerhlere göre oldukça farklı noktalara değinmiştir. Bu bakımdan metni Abdülkâdir Geylânî'ye nispet eden Ergin'in kısmî şerhi de diğer şerhler ve tercümeyle herhangi bir benzerlik göstermemektedir.

herhangi bir isim zikredilmemektir. Nûru'l-Arabî ve Cabbarzâde'nin şerhleri dışındaki örnekler Hint kültür coğrafyasında yazılan şerhlerle karşılaştırıldığında özet nitelikli olup literatür zenginliği içermemekte, daha çok didaktik yönleriyle öne çıkmaktadırlar. Ahmed Muhtar'ın şerhindeki içerik zenginliği ise Hint şârihlerinden Velî Mülûk Şâh'ın etkisi dolayısıyladır.

Akademik Literatürde Gavsîyye Üzerine Yapılan Çalışmalar

Gavsîyye metninde klasik dönem telif tarzının dışına çıkılarak hamdele ve salvele kısımlarına yer verilmeyip herhangi bir ön bilgi aktarılmaksızın ya da mukaddime yazılmaksızın doğrudan söze başlanması eserin mevcut durumundan hareketle müellifinin tespitini güçleştiren temel sebepler arasındadır. Bunun yanı sıra “Muh-yiddîn” lakabının hem Abdülkâdir Geylânî'ye hem de İbnü'l-Arabî'ye atfediliyor olması eserin çeşitli kayıtlarda her iki sûfiye birden nispet edilmesi sonucunu doğurmuştur. Mevcut kayıtlardaki karışıklık ve sebepleri göz önünde bulundurularak *Gavsîyye*'nin âdiyeti farklı araştırmacılar tarafından ele alınmış, çeşitli gerekçelerle Abdülkâdir Geylânî'ye veya İbnü'l-Arabî'ye âit olma ihtimalleri değerlendirilmiştir.

İbnü'l-Arabî'nin eserleri üzerine yaptığı bibliyografik çalışmasıyla tanınan Osman Yahyâ (ö. 1997), *Gavsîyye*'yi İbnü'l-Arabî'nin eserleri arasında saymakla birlikte eserin Abdülkâdir Geylânî'ye de nispet edildiğini belirtmekte, mevcut nüshalar hakkında kısaca bilgi vermektedir. *Gavsîyye*'yi kulun yaratıcısıyla konuşmasını içeren bir metin şeklinde nitelendiren Yahyâ, bu tarz bir metnin daha çok Abdülkâdir Geylânî'yi hatırlattığını belirtir.⁵³ Dârü'l-Kütübi'z-Zâhiriyye'deki tasavvuf konulu eserlerin katalogunu hazırlayan Riyâz el-Mâlih (1939-1998), *Gavsîyye* müellifini İbnü'l-Arabî olarak kaydetmiş, ayrıca risâleye ilişkin olarak “müellifin 610 yılında Fetih dağındaki halveti esnasında ulaştığı gavsiyet makamında kendisine keşif olunan kelâmıdır” şeklinde bir not düşmüştür. Mâlih bu bilgiye nereden ulaştığını belirtmez, ancak bir yazma nüshadan hareketle böyle bir bilgiye yer vermiş olması muhtemeldir.⁵⁴

Gavsîyye'nin muhtevâsı ve dünya kütüphanelerindeki durumu ilk olarak Yusuf Zeydan tarafından etraflı bir biçimde değerlendirilmiş, ayrıca risâlenin nitelikli bir neşrini de yine Zeydan yapmıştır. Risâlenin kime ait olabileceği konusunu kapsamlı bir biçimde değerlendiren Zeydan, kendisinden sonra konuyu ele alan

53 Osman Yahyâ, *Histoire et Classification de l'œuvre d'Ibn Arabi*, Damas 1964, s. 275, nr. 194.

54 Muhammed Riyâz el-Mâlih, *Fihrisü Mahtûtâti Dâri'l-Kütübi'z-Zâhiriyye*, Dimaşk: 1978, I, s. 643. Riyâz el-Mâlih, İbnü'l-Arabî hakkında yazdığı kitabının *Gavsîyye* bahsinde bu bilgiye yer vermemiştir. Bkz. el-Mâlih, *eş-Şeyhü'l-Ekber Muhyiddin İbnü'l-Arabî*, Abu Dhabi: el-Mecma'us-Sekâfi, 2007, s. 341-342.

araştırmacıların değerlendirmelerini yönlendirmesiyle dikkat çeker. Çünkü Zeydan'ın çalışmasından sonra *Gavsıyye* üzerine gelişen literatürde ya onun görüşleri benimsenerek destekleyici nitelikte birtakım deliller ileri sürülmüş ya da görüşlerinin aksi savunulmuştur. Risâlenin Abdülkâdir Geylânî'ye âit olduğu görüşünü benimseyen Zeydan, bu kabulünü şöyle gerekçelendirir: 1. *Gavsıyye*'de her ibârenin başında bulunan "Gavsü'l-A'zam" ifâdesi tasavvuf tarihi açısından daha çok Abdülkâdir Geylânî'ye atfedilmekte olup İbnü'l-Arabî bu lakapla tanınmamaktadır. 2. İbnü'l-Arabî'nin "naz makâmı"nda⁵⁵ yazı yazdığı bilinmemektedir ve bilinen eserleri incelendiğinde üslup benzerliği taşıyan bu türlü bir metne rastlanmamaktadır. 3. *Gavsıyye* ile Abdülkâdir Geylânî'nin diğer eserleri arasında muhtevâ bakımından benzerlikler mevcuttur.⁵⁶ Zeydan, metnin âdiyetine ilişkin bu görüşlerine ilâveten *Gavsıyye* neşrine şerh niteliğinde notlar eklemiş, metindeki içerikle Nifferî ve İbnü'l-Arabî'nin eserleri arasında bağlantı kurarak diğer çalışmalarda yapılmayan ve önceki şerhlerde rastlanmayan bir içerik sunmuştur. Bu açıklayıcı notların dikkat çeken yönü, Zeydan'ın –muhtemelen dil engeline bağlı olarak– Türkçe ve Farsça şerhlerden faydalanmamış olmasına karşılık tamamen tasavvuf literatürü okumalarına dayalı bir perspektif ortaya koyabilmiş olmasıdır.

Zeydan'ın tezleri sonraki yıllarda ilk olarak Afgan araştırmacı Necip Mâil Herevî tarafından tartışılmış ve konu *Gavsıyye* hakkındaki Farsça metinler de işin içine katılarak detaylandırılmıştır. Mâil Herevî, neşre hazırladığı –yukarıda sözünü ettiğimiz– Hasan Geylânî'ye âit Farsça *Gavsıyye* tercümesi dolayısıyla risâleyi İbnü'l-Arabî'ye atfeder. Bu görüşünü gerekçelendirirken kendisinden önceki araştırmacıların sunduğu verileri dikkate alan Mâil Herevî, *Gavsıyye*'nin Hindistan coğrafyasında çoğunlukla Abdülkâdir Geylânî'ye atfedilerek tercüme ve şerh edilmesinin –Zeydan'ın ilgili yorumlarını da dikkate alarak– "Muhyiddîn" lakabından kaynaklandığını düşünür. Ona göre Hindistan bölgesi sûfileri, kendisine olan teveccühlerinden dolayı "Muhyiddîn" lakabını öne çıkararak dikkatsizlikle risâleyi Abdülkâdir Geylânî'ye atfetmişlerdir. Bu bağlamda Herevî, lakap meselesinin karışıklığa yol açtığını belirtmekle birlikte, Zeydan'dan farklı olarak bu durumun risâlenin İbnü'l-Arabî'ye âit olduğunun bir delili sayılabileceğini savunur. Çünkü geçmişte ve günümüzde "Muhyiddîn" lakabının kullanıldığı eserler İbnü'l-Arabî'nin eserleri arasına kaydedilmektedir.⁵⁷ Ayrıca Herevî'ye göre Abdülkâdir Geylânî'nin *Kasîde-i Gavsıyye (Hamriyye)* adı bir eserinin olması da *Gavsıyye Risâlesi*'nin yanlışlıkla ona

55 "Niyaz âşıkın (mürîd), naz ise mâşukun (Hak) makamı olduğundan niyaz kulla, naz Hak'la ile ilgili bir terim olarak kullanılır. Bu anlamda naz ilâhî bir cilvedir." Bkz. Süleyman Uludağ, "Niyâz", *DİA*, XXXIII, 165-166.

56 Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Zeydan, *Abdülkâdir Geylânî Divanı* (haz. Mustafa Utku), Bursa: Sır, 2005, s. 102-104.

57 Herevî, "Mukaddime-i Musahhîh", *Resâilü İbn Arabî*, s. XLV.

nispet edilmesine yol açmıştır. Herevî, risâlenin İbnü'l-Arabî'ye âit olmasının en kuvvetli delilini *Gavsîyye* ile *Fusûsü'l-hikem* ve *Fütühât-ı Mekkiyye* arasındaki konu ortaklığına bağlamaktadır. Ona göre meselâ Hakk'ın insandaki zuhûru, Hakk'ın mekânı, sefer-i bâtin, ittihâd, muhabbetin hicâb olması, ruhların bedenlerde raks etmesi, rü'yet, fakr, kulluğun mâhiyeti, sâlikin miracı, teşbih ve tenzih gibi konular İbnü'l-Arabî'nin izini yansıtmaktadır. Mâil Herevî'ye göre *Gavsîyye* ile Abdülkerim Cîlî'nin *el-İnsânü'l-kâmil* adlı eseri arasındaki konu benzerliği dolayısıyla *Gavsîyye*'nin oradaki bilgilerin bir muhtasarı gibi telakkî edilmesi, ayrıca İbnü'l-Arabî ile Kâdirîlik arasındaki etkileşim böyle bir kabulü doğuran sebepler arasındadır.⁵⁸ Herevî'nin tezleri her ne kadar Zeydan'la başlayan kabulleri sorgulamak adına bir değer taşısa da özellikle *Gavsîyye* metninin içeriğini karşılaştırmalı bir biçimde değerlendirme açısından yetersiz kalmaktadır.

İlerleyen yıllarda Herevî'nin bu görüşlerine karşılık *Gavsîyye*'nin İbnü'l-Arabî'ye değil Abdülkâdir Geylânî'ye âit olduğunu savunan iki Farsça makale kaleme alınmıştır. Bu makalelerin ilki Muhsin Cihangîrî⁵⁹ ve Muhammed İbrahim Mâlmîr tarafından, devamı niteliğinde olan ikinci makale ise Mâlmîr tarafından yazılmıştır. Yazarlar, Herevî'nin Hasan Geylânî'nin *Gavsîyye* tercümesine dayanarak *Gavsîyye*'yi İbnü'l-Arabî'ye nispet etmesini eleştirmektedir. Çünkü bu nispet Herevî'nin savunduğu gibi şüphe götürmeyen bir kesinliğe sahip değildir.⁶⁰ Makalede önce Abdülkâdir Geylânî ve İbnü'l-Arabî'ye atfedilen lakaplar⁶¹ kaynaklarıyla birlikte zikredildikten sonra her iki sûfi için ortak kullanılan "Muhyiddîn" lakabı öne çıkarılarak âidiyet meselesiyle ilgili karışıklık buraya dayandırılır. Bu lakabların zikredilmesindeki bir diğer amaç ise "Gavsü'l-A'zam"ın yalnızca Abdülkâdir Geylânî için kullanıldığı, İbnü'l-Arabî için böyle bir kullanımın bulunmadığı, dolayısıyla metinde hitap edilen Gavsü'l-A'zam'ın Abdülkâdir Geylânî olduğu fikrini kuvvetlendirmektir.⁶²

58 Herevî, "Mukaddime-i Musahhîh", *Resâilü İbn Arabî*, s. XLIV-XLV.

59 Cihangîrî, *Muhyiddîn İbn Arabî -Çehre-i Berceste-i İrfân-ı İslâmî* (Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1375hş.) adlı kapsamlı çalışmasıyla literatürde tanınan bir araştırmacıdır.

60 Muhsin Cihangîrî, Muhammed İbrahim Mâlmîr, "er-Risâletü'l-Gavsîyye ez Muhyiddîn Abdülkâdir Geylânî yâ Muhyiddîn b. Arabî est?", *Mecelle-i Danişkede-i Edebiyât ve Ulûm-i İnsânî*, Tahran, 1381hş., sayı: 162-163, s. 313-314.

61 Buna göre tasavvuf tarihinde Abdülkâdir Geylânî'ye atfedilen lakaplar şunlardır: "Muhyiddîn, Gavsü'l-A'zam, Gavsü's-Sakaleyn, Bâzullâh, Bâzu'l-Eşheb, Mir'atü's-Şühüd, Âlimü'r-Rabbânî, Gavs-ı Samedânî, Gavsü'l-Ervâh, Gavsü'l-Arz, Şeyhü's-Şüyüh, Şeyhü'l-Meşâyih, Şeyhü's-Sakaleyn, Kutbu'l-Aktâb." İbnü'l-Arabî'ye atfedilen lakaplar ise şunlardır: "Muhyiddîn, Muhyi'l-Mille, Muhyi'l-Hak, Bahru'l-Maârifü'l-İlâhiyye, Tercümânü'l-Ulûmü'r-Rabbâniyye, Şeyhü's-Şüyüh, Şeyhü'l-Ekber, Şeyhü'l-Kebîr, İsm-i A'zam, Kıdvetü'l-Mükâşifin, Kutbu'l-Muvahhidin, Gavsü'l-Aktâb, el-Ârifü'l-Hakkânî."

62 "er-Risâletü'l-Gavsîyye ez Muhyiddîn Abdülkâdir Geylânî yâ Muhyiddîn b. Arabî est?", s. 318-319. Makalede bu iddianın zikredilmesi Cihangîrî ve Mâlmîr'in Yusuf Zeydan'ın görüşlerinden istifade ettiğini göstermektedir. Krş. Zeydan, *age*, s. 102-104.

Makalede İbnü'l-Arabî terminolojisinde önemli yere sahip muhâdese ve fehvâniyye kavramları hakkında da geniş literatür bilgisi sunulmuştur.⁶³ *Gavsıyye*'nin üslûbu muhâdese, mükâşefe, mükâfehe, ilhâm-ı kalbî, keşf-i ma'nevî ve fehvânî hitap terimleriyle tanımlandıktan sonra bu mertebeye ulaşmış iki sûfî olarak Abdülkâdir Geylânî ve İbnü'l-Arabî zikredilir.⁶⁴ İbnü'l-Arabî'ye nispet edilen nüshalar hakkında da bilgi veren Cihângîrî ve Mâlmîr, Hasan Geylânî ve çevresindeki kimseler tarafından risâlenin yanlışlıkla İbnü'l-Arabî'ye nispet edildiğini savunmakta, bu iddîalarını Ahmed Münzevî'nin katalog kayıtlarına dayandırmaktadırlar.⁶⁵ Abdülkâdir Geylânî'ye nispet edilen nüshalar hakkında da bilgi verilerek ilk makale tamamlanır. Konuyla ilgili ikinci makalede Mâlmîr, İbnü'l-Arabî ve Abdülkâdir Geylânî'ye nispet edilen nüshaların değerlendirmesini yaparak İbnü'l-Arabî'ye nispet edilen Eskoryal nüshasının ve Hasan Geylânî'nin metninin eksikliklerini ortaya koymaya çalışır.⁶⁶ Bu bağlamda Mâlmîr, Hasan Geylânî'nin risâleyi İbnü'l-Arabî'ye nispet etmesinin hiçbir anlam ifade etmediğini kanıtlamayı amaçlamaktadır.⁶⁷ Mâlmîr, Herevî'nin iddia ettiğinin aksine Geylânî'nin yazdığı mukaddime ve hatimede tecellî türleri, keşf gibi meseleler üzerinde durulmasının müellifin üzerinde İbnü'l-Arabî etkisini değil Necmeddin Dâye Râzî'nin *Mirsâdü'l-ibâd*'ının etkisini gösterdiğini savunmaktadır. Makale içerisinde nüsha farklılıklarını da ele alan Mâlmîr, Eskoryal nüshası ile diğer nüshaları karşılaştırarak Eskoryal nüshasının eksikliklerini ortaya koymaya çalışır. Bunu yapmaktaki amacı aslında bu nüshanın müstensihinin çok da güvenilir bir hattat olmadığını, dolayısıyla nüshanın bu haliyle İbnü'l-Arabî'ye atfedilmesinin önem arz etmediğini ispat etmektir. Mâlmîr, son olarak *Gavsıyye Risâlesi* ile Abdülkâdir Geylânî'nin diğer eserleri arasında olan muhtevâ benzerliklerine işaret eder.⁶⁸ Ancak vermiş olduğu misallerin *Gavsıyye* metni ile mutâbık olduğunu söylemek güçtür. Cihangîrî ve Mâlmîr'in, Zeydan'ın tezlerini de dikkate alarak Herevî'nin değerlendirmelerine yönelttikleri eleştirileri ortaya koyan bu makalelerle *Gavsıyye* hakkındaki bilgi birikimine farklı katkılar yaptıkları ve yeni sorulara zemin hazırladıkları söylenebilir.

63 "er-Risâletü'l-Gavsıyye ez Muhyiddîn Abdülkâdir Geylânî yâ Muhyiddîn b. Arabî est?", s. 315-318.

64 Bu üslupla eser yazmış Nifferî ve Sühreverdi-i Maktûl'un de isimleri makalede zikredilmektedir. Bkz. "er-Risâletü'l-Gavsıyye ez Muhyiddîn Abdülkâdir Geylânî yâ Muhyiddîn b. Arabî est?", s. 323.

65 Yukarıda da değindiğimiz üzere Ahmed Münzevî'nin katalog kayıtlarında bulunan bütün tercüme ve şerhler *Gavsıyye*'yi Abdülkâdir Geylânî'ye atfetmektedir.

66 Muhammed İbrahim Mâlmîr, "Nakd-i Nüşahâ-yı Hattî vü Çâbi-yi Risâle-i Gavsıyye", *Mecelle-i Danişke-de-i Edebiyât ve Ulûm-i İnsânî*, Tahran: 1387hş., sayı: 186, s. 142-143.

67 "Nakd-i Nüşahâ-yı Hattî vü Çâbi-yi Risâle-i Gavsıyye", s. 143-144.

68 "Nakd-i Nüşahâ-yı Hattî vü Çâbi-yi Risâle-i Gavsıyye", s. 154-156.

Türkçe literatürde *Gavsîyye*'yi akademik düzeyde ele alarak değerlendiren Dilaver Güner,⁶⁹ Zeydan'ın işaret ettiği hususları dikkate alarak *Gavsîyye*'nin Abdülkâdir Geylânî'ye nispetinin uygun olduğunu belirtmiş, ancak bunun kesinlik bildirmediğine vurgu yapmış ve konuyla ilgili farklı görüşleri de kısaca değerlendirmiştir. Güner ayrıca *Gavsîyye*'nin Türkiye Kütüphanelerindeki kayıtlarını, tarihî kaynaklarda *Gavsîyye*'nin muhteviyâtına dair polemikleri ekleyerek âidiyet meselesi hakkındaki literatürü zenginleştirmektedir.⁷⁰ Son olarak Cabbârzâde Ârif Bey'nin *Atiyye-i Sübhâniyye* şerhini konu alan tezinde Süleyman Özgüç, Güner'in tespitlerine ilaveten *Gavsîyye* metni ile Abdülkâdir Geylânî'nin eserleri arasında bulunan muhtevâ ve üslup benzerliklerini örnekleriyle belirterek eserin Abdülkâdir Geylânî'ye âidiyetini savunmuştur.⁷¹ Bu çalışmalarda *Gavsîyye* etrafında oluşan Farsça literatür ve tartışmalara değinilmemiştir.

Sonuç

Gavsîyye Risâlesi Allah ve insan arasındaki irtibatı “insân-ı kâmil” fikri etrafında toplayan içeriğiyle XIV. yüzyıldan günümüze kadar sûfiler arasında ilgi çekmiş bir metindir. *Gavsîyye*'nin okunduğu muhitler ve atfedildiği müellifler hakkında önemli bilgiler sunan tercüme ve şerhler, özellikle Hint ve Osmanlı kültür coğrafyalarında karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Hint bölgesindeki tercüme ve şerh faaliyetlerinin Osmanlı'ya nispetle çok daha erken dönemde dikkate değer bir yekûn ortaya koyduğu görülmektedir. Türkçe yapılan *Gavsîyye* tercümeleri ve şerhleri arasında Abdüllatif Efendi ile Ahmed Reşid arasındaki bağlantı dışında bir gelenek oluştuğunu ve belli bir içerik sürekliliğinin yakalandığını söylemek zordur. Metin hem Abdülkâdir Geylânî ve İbnü'l-Arabî'nin tasavvuf tarihindeki seçkinliği dolayısıyla yüceltilmiş hem de Hindistan özelinde Gîsûdırâz ve Osmanlı özelinde Muhammed Nûru'l-Arabî gibi kendine âit tavırlarıyla öne çıkan tarikat büyükleri

69 Bunun öncesinde Süleyman Uludağ *DÎA*'daki “Abdülkâdir-i Geylânî” maddesinde *Gavsîyye*'ye ilişkin olarak verdiği kısa bilgi anılabilir. Ancak burada verilen “Eser İsmail Fennî'ye ait *Vahdet-i Vücûd ve Muhyiddîn Arabî* adlı eserin içinde de (İstanbul 1928) yer almaktadır.” şeklindeki bilgiyi sözü edilen eserden hareketle doğrulamadığımızı belirtmeliyiz. Çünkü İsmâil Fennî Bey bahsi geçen eserde *Gavsîyye*'yi Abdülkâdir Geylânî'ye atfederek risâleden kısa bir alıntı yapmış olup eserin içerisinde *Gavsîyye* metninin tamamı bulunmamaktadır. Bkz. “Uludağ, “Abdülkâdir-i Geylânî”, *DÎA*, I, 236-237. Krş. İsmail Fennî Ertuğrul, *Vahdet-i Vücûd ve İbn-i Arabî* (haz. Mustafa Kara), İstanbul: İnsan, 2008, s. 65. Ayrıca bkz. İsmail Fennî Ertuğrul, *Vahdet-i Vücûd ve Muhyiddîn Arabî*, İstanbul: Orhâniye Matbaası, 1928, s. 53-54.

70 Abdülkâdir Geylânî, *Risâleler* (haz. Dilaver Güner), s. 64-65; Güner, *Abdülkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 124-127.

71 Özgüç'ün vermiş olduğu örnekler *Gavsîyye* metni ile Abdülkâdir Geylânî'nin eserleri arasındaki üslup ve konu benzerliklerini Mâlmir'den daha ziyade ortaya koymaktadır. Krş. Özgüç, *Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey ve “Atiyye-i Sübhâniyye” İsimli Eseri*, s. 25-27.

dolayısıyla yaygınlık kazanmıştır. Buna risâledeki sıra dışı üslûbun da katkı yaptığı düşünülebilir. *Gavsıyye*'nin Hint kültür coğrafyasında yazılan şerhlerinin içeriği müstakil bir çalışma konusu olup Osmanlı kültür coğrafyasında yazılan şerhlerinin bir araya getirilerek geniş indekslerle birlikte neşredilmeleri var olan literatürü tüm yönleriyle tanımak bakımından uygun olacaktır. Mevcut nüshalardan hareketle kime âit olduğu net bir biçimde tespit edilemese de ortaya çıkan literatürü takip etmek metnin kimler tarafından hangi amaçlarla okunduğunu ve hangi açılardan tasavvuf kavramlarının anlatımına katkı yaptığını görmeye imkan sağlayacaktır.

Bibliyografya

- Akkuş, Mehmet, *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Hayatı ve Eserleri*, Ankara: MEB, 1998.
- Bebek, Adil, "İbn Azzûz", *DİA*, XIX, s. 342-343.
- Belhî, Ahmed Muhtar, *İlhâmât-ı Kâdiriyye Tercüme ve Şerhi* (haz. Mustafa Okurkan), Sivas: Esform Ofset, 2010.
- Birinci, Ali, "Osmanlı Devletinde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 7, 2006, s. 291-349.
- Bosnevî, Abdullah, *Tecelliyâtü arâisi'n-nusûs fi minassâti hikemi'l-Fusûs* I-II, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1290/187.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *İbn Arabî Hazretleri* (haz. Tahir Galip Seratlı), Konya: Kardelen, 2011.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* I-III, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Terceme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyhü'l-Ekber Muhyiddin-i Arabî* (nşr. Tüccarzâde İbrâhim Hilmi), İstanbul: Kütübhanê-i İslâm ve Askerî, 1316.
- Ceyhan, Semih, "Salâhî Efendi", *DİA*, XXXVI, s. 17-19.
- Çakır, Adalet, *Mehmed Rif'at Efendi'nin Nefhatü'r-riyâzi'l-âliye'sinde Abdülkâdir-i Geylânî ve Kâdirîlik* I-II, İstanbul: İSAM, 2012.
- Çakmaklıoğlu, M. Mustafa, *İbn Arabî'de Ma'rifetin İfadesi*, İstanbul: İnsan, 2007.
- Ertuğrul, İsmail Fennî, *Vahdet-i Vücûd ve İbn-i Arabî* (haz. Mustafa Kara), İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.
- Ertuğrul, İsmail Fennî, *Vahdet-i Vücûd ve Muhyiddin Arabî*, İstanbul: Orhâniye Matbaası, 1928.
- Geylânî, Abdülkâdir, İbnü'l-Arabî-Ali b. Vefâ, *Hakk'ın Nuruna Mirac* (haz. Muhammed Bedirhan), İstanbul: Hayy, 2011.
- Geylânî, Abdülkâdir, *Risâleler* (haz. Dilaver Gürer), İstanbul: İnsan, 2013.
- Gisûdrâz, Muhammed Hüseyin, *Cevâhiru'l-uşşâk* (haz. Nezir Muhammed Han), Hayrâbâd: Ahd-ı Âferîn, 1943.
- Gisûdrâz, Muhammed Hüseyin, *Cevâhiru'l-uşşâk* (trc. Ahmed Hüseyin), Lahor: Progressive Books, 2000.
- Gürer, Dilaver, *Abdülkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2013.
- Hasan Geylânî, "Risâle-i Gavsıyye" (tahk. Necip Mâil Herevî), *Resâilü İbn Arabî*, Tahran: İntişârât-ı Mevlâ, 1988, s. 23-46.
- İbn Azzûz, Muhammed Mekki, "es-Seyfû'r-rabbânî fi unuki'l-mu'teriz ale'l-gavsî'l-Geylânî", *Sırru'l-esrâr ve Mazharu'l-envâr* (tahk. Ahmed Ferid el-Mezîdî), Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007, s. 401-504.
- İmâm Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî Tercümesi* I-III (çev. T. Hakan Alp vd.), İstanbul: Yasin yay., 2010.
- Karamânî, Ali b. Muhammed, *el-Hakku'z-zâhir fi şerhi hâli-ş-şeyh Abdilkâdir*, yy., ty.
- Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn an esâmî'l-kütübî ve'l-fünûn* I-II (haz. Şerefettin Yaltkaya, Rifat Bilge), İstanbul: Maarif Matbaası, 1941.
- Konuk, Ahmed Avni, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi* I-IV (haz. Selçuk Eraydın-Mustafa Tahralı), İstanbul: MÜİFAV, 2005.

- Makdisi, George, *İslâm'ın Klasik Çağında Din, Hukuk, Eğitim* (çev. H. Tuncay Başoğlu), İstanbul: Klasik, 2007.
- Mâlih, Muhammed Riyâz, *eş-Şeyhü'l-Ekber Muhyiddîn İbnü'l-Arabî*, Abu Dhabi: el-Mecmaü's-Sekâfi, 2007.
- Mâlih, Muhammed Riyâz, *Fihrisü Mahtûtâtü Dârü'l-Kütübî'z-Zâhiriyye*I-III, Dımaşk: 1978.
- Mâlmîr, Muhammed İbrahim, "Nakd-i Nüşahâ-yı Hattî vü Çâbi-yi Risâle-i Gavsîyye", *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyât ve Ulûm-i İnsânî*, Tahran: 1387 hş., sayı: 186, s. 141-159.
- Mâlmîr, Muhammed İbrahim, Muhsin Cihangiri, "er-Risâletü'l-Gavsîyye ez Muhyiddîn Abdülkâdir Geylânî yâ Muhyiddîn b. Arabî est?", *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyât ve Ulûm-i İnsânî*, Tahran, 1381hş., sayı: 162-163, s. 314-330.
- Muhammed Nûr el-Arabî, *Muhyiddîn İbn Arabî'nin Gavsîyye Risâlesi Şerhi* (haz. Mahmut Kanık), İstanbul: İz, 2009.
- Münzevî, Ahmed, *Fihrist-i Müşterek Nüşahâ-yı Hattî-yi Fârisî-yi Pakistan* III, Lahor, 1984.
- Necip Mâil Herevî, "Mukaddime-i Musahhih", *Resâilü İbn Arabî*, Tahran: İntişârât-ı Mevlâ, 1988, s. XLIII.
- Nevşâhî Ârif, Rızâullah Şah, *Kitabşinâsi-i Âsâr-ı Fârisî-yi Çâp-şode der Şîbh-i Kârre: (Hind, Pakistan, Bangladeş)*, Tahran: Mirâs-ı Mektûb, 2012.
- Nizâmî, K. A., "Gavsîyye", *DİA*, XIII, s. 404.
- Nizami, K. A., "Gisûdrâz", *DİA*, XIV, s. 94-95.
- Özgüç, Süleyman, *Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey ve "Atiyye-i Sübhâniyye" İsimli Eseri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2013).
- Sem'ânî, Abdülkerîm b. Muhammed, *el-EnsâbII* (thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî vd.), Haydarâbad: Dâire-tü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1962.
- Şüttârî, Sirâceddin Abdullah Behlûl *Sevânihu's-sûfiyye Şerh-i Risâle-i Gavsîyye*, Müze ve Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, nr. 10685, vr. 1^b-26^a.
- Tahralı, Mustafa, "Ahmed er-Rifâi", *DİA*, II, s. 127-130.
- Tâlibî, Abdülhay b. Fahrreddin, *İ'lâm bi-men fi târihi'l-Hind mine'l-a'lâm el-müsemmâ bi-Nüzheti'l-havâtır ve behcetü'l-mesâmi' ve'n-nevâzırı*-VIII, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999.
- Tosun, Necdet, *Türkistan Dervişlerinden Yadigar*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Tosun, Necdet, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindi Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Uludağ, Süleyman, "Abdülkâdir-i Geylânî", *DİA*, I, s. 234-239.
- Uludağ, Süleyman, "Hitap", *DİA*, XVIII, s. 163.
- Uludağ, Süleyman, "Niyâz", *DİA*, XXXIII, 165-166.
- Vâsîti, Ebu'l-Ferec, *Tiryâku'l-muhibbin fi tabakâti hrkati'l-meşâyihi'l-ârifin*, Kahire: Matbaatü'l-Behiyye, 1305/1887.
- Veli Mülûk Şah, *Risâle-i Gavsîyye Tercemesi*, İBB Atatürk Kütaphğı, Belediye Yazmaları Blm, nr. 487, vr. 11^a-69^b.
- Veli Mülûk Şah, *Risâle-i Gavsîyye*, Süleymâniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa Blm, nr. 775, vr. 1^b-81^a.
- Yahyâ, Osman, *Histoire et Classification de l'œuvre d'Ibn Arabî* I-II, Damas 1964.
- Zeydan, Yusuf, *Abdülkâdir Geylânî Divanı* (haz. Mustafa Utku), Bursa: Sır, 2005.